

Varde bys middelalderlige segl

Af Lars Chr. Bentsen

I middelalderen og renæssancen havde både byer, øvrighedspersoner, gilder og lav samt præster og adelige et segl. Seglet indeholdt en række elementer, der identificerede hvem eller hvad, seglet tilhørte. For byernes vedkommende var seglet for det meste forsynet med en relativt standardiseret omskrift, der fortalte at seglet tilhørte borgerne i en given by. Seglet var unikt og udgjorde datidens underskrift eller datidens version af NemID, om man vil.

Vidnerne på et dokument, et gavebrev, en stadsret eller andet bekræftede ægtheden af det givne dokument ved at hænge deres segl under brevet i form af et voksafttryk. Seglet var således dokumentation for, at de vidner, som stod nævnt i et dokument, rent faktisk var til stede, da dokumentet blev givet.¹

I Danmark har vi bevaret segl for alle købstæder, men ikke nødvendigvis fra købstadens eller byens ældre tid, og der kan da generelt heller ikke sættes lighedstegn mellem et givent segls alder og byens alder. Seglene udviser stor mangfoldighed i deres billedsprog og symbolik. For mange byers vedkommende gælder det, at seglet viser et eller flere elementer, som også genfindes i byens navn eller kan have sit ophav i fx byens nære topografi. Eksempler herpå er Horsens bys segl, der viser en gående hest (Hors=hest) eller Holstebros segl, der viser

en person ridende på en hest over en bro. Et mindre antal byer har bibelske motiver i deres segl. Sæby, Ringsted og Thisted har alle fremstillinger af Jomfru Maria i deres segl, nogle byer har helgener, og andre byer har symbolske motiver og elementer i deres segl. Rigdommen er stor.

Et af de middelalderlige bysegel, som hverken har relation til byens navn, eller til byens nære topografi, er Vardes. Byens segl adskiller sig fra normen ved den venstre-vendte leopard, som er seglets motiv. Seglet kendes fra middelalderen i to versioner, den ene fra 1300-tallet og den anden fra 1400-tallet. Begge har den venstre-vendte leopard tilfælles. Identifikationen af dyret som en leopard skal ikke opfattes som en stringent, zoologisk artsbetegnelse. I heraldikken kaldes "store kattedyr", som har hovedet vendt mod beskueren af seglet, leoparder, mens de, der ses i profil, kaldes løver. Dyret, særligt på seglet fra 1400-tallet, er dog tydeligvis en løve med manke.

Dyrets zoologiske identifikation til trods, er det interessant at diskutere, hvorfor byen har leoparden i sit segl. Det har Carl Lindberg Nielsen beskæftiget sig med i Fra Ribe Amt 1950.² Carl Lindberg Nielsen peger på to forhold, der kan forklare, hvor løven stammer fra. Den kan stamme fra Henrik Løve, hvis søn, hertug Vilhelm af

*Voksaftryk af Vardes senmiddelalderlige segl. Aftrykket findes i Varde Museums samling.
Foto: Lars Chr. Bentsen.*

Lüneburg, i 1202 blev gift med Helene, datter af Kong Valdemar den Store (1157-1182), og dermed søster til Kong Valdemar Sejr (1202-1241). Helene fik Varde by og måske hele eller dele af Varde Syssel som medgift. Så tidligt som i 1202 kom Varde altså under tyske hertugers herredømme. De lüneburgske hertuger førte en løve i deres våben, og det er her fra, Vardes løve skulle stamme.

Lindberg Nielsen påpeger i artiklen det problematiske i at arbejde med et muligt, men ukendt segl fra 1200-tallets begyndelse, som skulle være erstattet af et nyt i 1300-tallet.

Den ældste kendte version af Vardes segl hænger som voksaftryk på et brev i statsarkivet i Lübeck.³ Brevet er desværre udateret, men er meget væsentligt i dateringen af Vardes ældste, kendte segl. Lindberg Nielsen

daterer brevet til 1368-1370⁴. P. B. Grandjean, som i 1937 udgav monografien "Danske Købstæders Segl", daterer dette ældste segl til tiden omkring 1300⁵. Ovennævnte brev dateres af P. B. Grandjean til slutningen af 1300-tallet⁶, mens Lindberg Nielsen angiver, at det i "Hansisches Urkundenbuch", hvor det er trykt, dateres til tiden omkring 1350. Når Lindberg Nielsen ofrer ovennævnte brevs datering så megen opmærksomhed, så skyldes det hans søgen efter en forklaring på leoparden i Varde bys segl.

I 1296 solgte den lüneburgske greveslægt Varde til grev Gerhard af Holsten⁷. Den holstenske greveslægt afhændede igen byen til hertug Valdemar af Sønderjylland i 1340. Netop i forbindelse med forståelsen af leoparden i Vardes segl er hertug Valdemar af Sønderjylland interessant. Christoffer den Anden (1319-1332) havde pantsat det meste af riget til tyske kreditorer, og hertug Valdemar (den Femte) af Sønderjylland blev fra 1326-1330 indsat som "marionetkonge" af Danmark af kreditorerne. Når de tyske kreditorer kunne indsætte hertug Valdemar som "marionetkonge", var det fordi, de sønderjyske hertuger var en sidegren til den danske kongeslægt, mere præcist var den da 11-årige hertug Valdemar tipoldebarn af Kong Abel (1250-1252)⁸. Dermed nærmer det sig sagens kerne, for som medlemmer af den danske kongeslægt, førte de sønderjyske hertuger to af det danske rigsvåbens tre løver i deres eget våben, og dermed kan Vardes segl opfattes som en såkaldt "heraldisk reduktion" af hertugslægtens våben efter handlen i 1340.

Grandjeans datering af Vardes segl til omkring 1300 hindrer naturligvis denne

tolkning, såfremt dateringen står til troende. Han har samme problem som Lindberg Nielsen, idet det ovennævnte brev er udateret og derfor ikke tilbyder en præcis datering af seglet. Dermed hviler Grandjeans datering på skrifttypen i omskriften og en sigillografisk/heraldisk vurdering, som næppe kan betegnes som præcis. Det vidste Lindberg Nielsen, som efterfølgende tillægger en enkelt passus i brevet meget stor betydning og foreslår, via en kringlet argumentation, en datering til 1368-1370⁹. Passagen, som Lindberg Nielsen henviser til lyder: "... især fordi de bor under grevernes fogedi." Brevet handler om to Varde-borgere, som sidder fangne i Lübeck, og rådet i Varde skriver til rådet i Lübeck og bedyrer de to Varde-borgeres uskyld, og lægger altså vægt på, at fangerne bor i "grevernes fogedi". Som allerede antydnet ovenfor, så har Varde skiftet hænder mellem de lüneburgske og holstenske grever et par gange i middelalderen, og Lindberg Nielsen søger således situationer, hvor Varde har tilhørt ikke en, men to grever på samme tid. Det skete første gang i 1340, hvor grev Gerhard af Holsten døde, og hans to sønner arvede hans besiddelser. Den situation eksisterede dog kun i ca. to måneder, inden hertug Valdemar, som beskrevet, fik Varde i sin besiddelse. Tidspunktet er heller ikke brugbart for Lindberg Nielsen, da løven således ikke kan forklares ved en reduktion af de sønderjyske hertugers våben. Lindberg Nielsen søger da frem til tiden efter 1368, hvor Varde igen hørte under de holstenske grever.¹⁰ Årstallet 1370 kommer af, at de holstenske grever var i forbund med hinanden 1368-1370, og netop i 1370 sluttede Danmark fred med

Hansestæderne og 1373 med greverne.¹¹ Brevet foreslås altså dateret til denne periode ved formodningen om at vægtningen af, at de tilfangetagne hører under "grevernes fogedi", ville få Lübeckerne til at frigive dem, eftersom de boede i en by tilhørende en forbundsfælle. Det eneste andet holdepunkt for brevet datering er, at en "Johannes kaldet Hund" nævnes i brevet, og han kendes fra andre kilder i tiden omkring 1350¹².

Dateringen af det vigtige brev til 1368-1370 forhindrer ikke, at Vardes segl kan være ældre. Lindberg Nielsen argumenterer ud fra standpunktet, at der enten må være tale om en lüneburgsk løve eller en leopard fra de sønderjyske hertugers våben.

Her kan man anføre, at fx Husum, Tønning og Flensborg, som ligger i hertugdømmet, førte to løver i deres våben¹³, og der-

Flensborgs segl med de to løver fra den sønderjyske hertugslægt. Efter Grandjean 1953, tavle 2f.

Voksaftryk af Vardes ældste segl i statsarkivet i Lübeck, dateret til 1300-tallet. Selve seglstampen er ikke bevaret. Efter Grandjean 1937, tavle i.

med er der egentlig intet argument for, at Varde skulle have fået en reduceret del af hertugslægtens våben. Ydermere er det væsentligt at holde fast i, at selvom Varde i flere perioder hørte under forskellige grevslægter, så var byen formelt set dansk og tilhørte kongen, som dermed formelt set var grevernes lensherre. Man kan dermed kun vanskeligt forestille sig, at kongen ville tillade, at Varde fik et segl, der indikerede at byen tilhørte hertugdømmet. Hvis der ikke er tale om den sønderjyske hertugslægts løve, hvor kan den da stamme fra? Det må indtil videre stå hen i det uvisse¹⁴.

Tilbage står, at Vardes ældste segl næppe med nogen større sikkerhed kan dateres mere præcist end til første halvdel af

1300-tallet. Men lad os kigge nærmere på seglet.

Seglet fra 1300-tallet.

Seglet kendes kun som aftryk, hængende under det diskuterede brev. Den oprindelige seglstampe er ikke bevaret. En venstrevendt leopard pryder det centrale felt og omkranses af en tynd snoning. Omskriften, eller legenden, som den kaldes i sigillografien, begynder ved korset ud for leopardens hoved og lyder: "SIGILLUMVILLANORUM IN WARWITH" (Segl for borgerne i Varde). De dateringsmæssige holdepunkter er dels dateringen af det vigtige brev, dels at omskriften er skrevet med såkaldt majuskelskrift. Majuskler var enerådende i de danske segl frem til midten af 1300-tallet, hvor de langsomt, men aldrig helt, afløstes af minuskler¹⁵.

For Vardes historie er seglet vigtigt, da det angiver "borgere i Varde", hvilket kun kan tolkes sådan, at Varde allerede i 1300-tallet var en købstad.

Seglet fra 1400-tallet

Næsten samme segl kendes i en senere udgave. Motivet er det samme, den venstrevendte leopard, dog i en ny udgave. Omskriften, der indledes med et kors ud for leopardens hoved, ændres kun lidt, men med en væsentlig tilføjelse: "SIGILLUM VILLANORUM IN OPIDO WARWITH" (Segl for borgerne i byen Varde). Seglet er udateret, da det ikke kendes som voksaftryk under breve. Omskriften er nu i minuskler med et tydeligt yngre præg.

Vardes ældste købstadsprivilegier stammer fra 1442, hvor Christoffer af Bayern

(1440-1448) med følgende ordlyd gav Varde købstadsprivilegier:

”Vi Christoffer Konge tager vore Borgere og Menighed i vor Købstad Warde og alt deres Hjon, Gods og Tjenere i vort Værn, og giver dem saadanne Privilegier, som vi har givet vore Borgere og Menighed i Wiburgh undtagen vor Told, hvor `kand` os af Rette pligtig er at give. Item paa det at vore Borgere i Wahrde maa des ydermere forbedre[s], vil vi at ingen maa købslaa i Wardhe uden med Borgere anden Tid end i rette Jarmarked. Thi forbyder vi osv. Datum castro nostro Haffnen[si] feria die[!] infra octo[!] assumpt. Marie, nostro sub secreto.”¹⁶

Selvom Varde på dette tidspunkt har været købstad i mindst 100 år, så er der ingen tvivl om, at det har været af stor betydning for byen at modtage de kongelige privilegier. Det kan meget vel være i forbindelse med denne begivenhed, man fornyer byens segl. Vardes ældste historie fortæller sig i den tidlige middelalder, og meget tyder på, at der var bymæssig bebyggelse i Varde allerede tidligt i 1100-tallet, måske endda i anden halvdel af 1000-tallet. Omkring 1107 forærede Kong Niels (1104-1134) en del af sine indtægter fra fiskeriet ved Lønborg v. Skjern Å til S. Knuds Kirke i Odense. Som vidne på dette brev nævnes en bryde ved navn Ebbe, og senere under Kong Niels kendes en bryde i Varde ved navn Eskil Ebbesen – sandsynligvis Ebbes søn. På dette tidspunkt er der næppe tale om en købstad i den formelle betydning, snarere en “bymæssig bebyggelse”.¹⁷ Men hvor langt tilbage kan Vardes status som købstad spores?

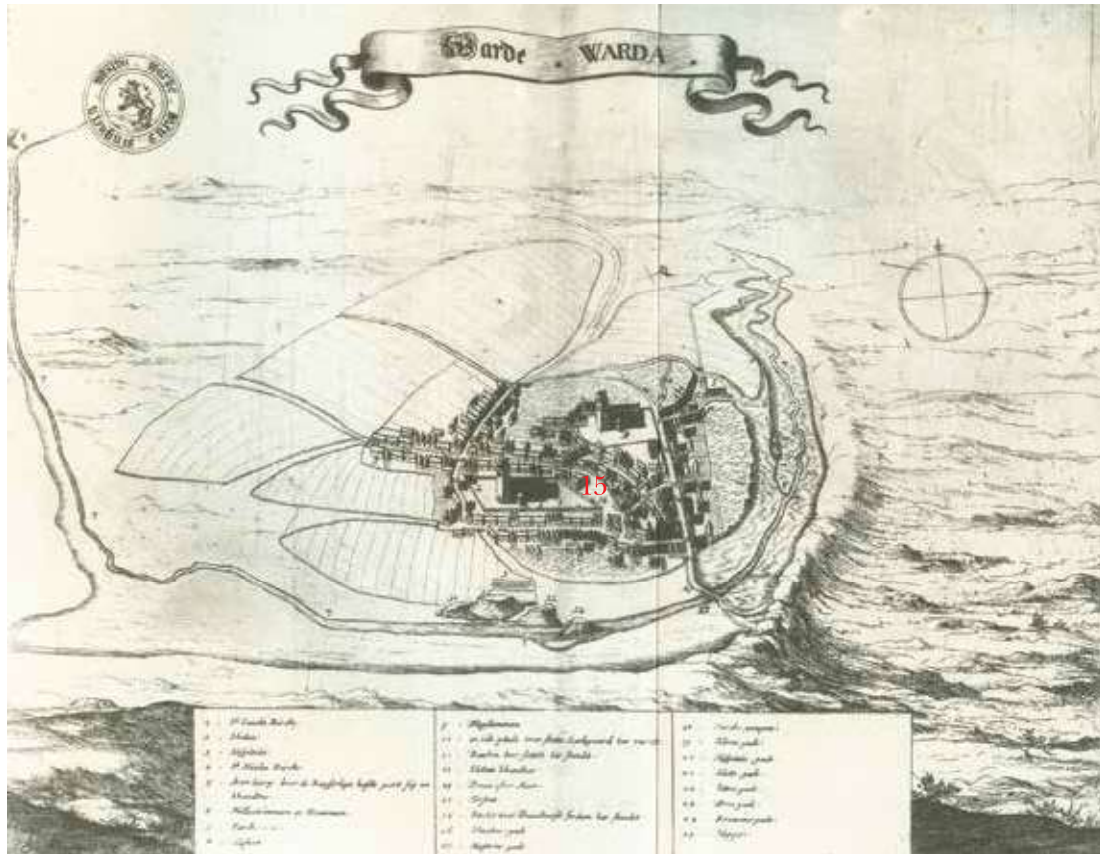
M. Mackeprang definerer en købstad i dens senmiddelalderlige betydning således: *“En købstad er en fra det omliggende herred ud-*

Varde bys senmiddelalderlige segl. Seglets diameter er 7,73 cm. Foto af den originale seglstampe, som findes i Varde Museums samling. Foto: Lars Chr. Bentsen.

skilt retskreds, hvis beboere hovedsagelig lever af handel og håndværk, hvis skattevæsen er ordnet på en fra landet afvigende måde, og hvis kommunalforsætning, der delvis hviler på kongelige privilegier, er rigere udviklet en herredets.”¹⁸ At Varde er købstad i 1400-tallet er uden for diskussion. Dels er der købstadsrettighederne fra 1442, og dels nævnes i en skriftlig kilde fra 1416¹⁹ en såkaldt “proconsul”, som er en borgmester.

To skriftlige kilder er i denne forbindelse væsentlige. Det drejer sig om en kilde fra 1234, hvor Kong Valdemar Sejv (1202-1241) overdrager plovskatten af tre sysler (her i blandt Varde Syssel) og to byer, Lemvig og Varde, til bispnen i Ribe²⁰. I kilden omtales begge byer som “oppida”, og der hersker lidt

Resens prospekt over Varde fremstillet omkring 1660. På det tidspunkt var Vardes udbredelse i vid udstrækning den samme som i senmiddelalderen. Ved Torvet øst for S. Jacobi Kirke ses tallet 15, som angiver "Stedet hvor Raadhuusit fordom har standet". Rådhuset, som blev revet ned i 1646, kendes arkæologisk, men det er uvist, hvornår det blev opført. Rådhuset kan være opført i senmiddelalderen, så seglet fra 1400-tallet kan have været anvendt her. Prospekt: Varde Museum.

uenighed om udtrykket. Det kan oversættes med "flække", men det kan også oversættes som "by", og det er da også det samme ord, som genfindes på seglet fra 1400-tallet. Det væsentlige i denne kilde er, at Varde er skattemæssigt adskilt fra det omgivende land.

I 1252 bekræftede Kong Abel Ribebispens rettigheder til plovskatten samt "flækkerne" eller "byerne" Varde og Lemvig²¹. Knap 20 år senere havde Vardes status altså ikke ændret sig.

At der var en bymæssig bebyggelse i Varde

i 1100-tallet, er der ikke tvivl om. Vi ved, at kongen havde sin bryde i byen tidligt i 1100-tallet, og allerede omkring 1200-1225 havde byen to sognekirker, og i 2007-2008 afslørede Varde Museums store udgravninger, lidt vest for Jacobi Kirke, bebyggelse i form af vej, huse og et reguleret bækforløb fra 1100-tallet²². Den skattemæssige adskillelse fra det omgivende land i 1234 viser, at Varde på dette tidspunkt havde en særstatus, og der kan ikke være megen tvivl om, at byen allerede da var en købstad, om end ikke i den fulde, senmiddelalderlige definition. Den ældste kendte stadsret i Danmark er Slesvigs Stadsret, som, man i mange år mente, var fra ca. 1180, men som fornyligt er blevet omdateret til Kong Svend Estridsens (1047-1074) tid. Så langt tilbage har vi ikke skriftlige kilder for Vardes vedkommende, men stadsretten viser, at man allerede i slutningen af 1000-tallet havde byer, som indtog særpositioner både juridisk og skattemæssigt.

Oprindelsen af Varde bys segl står stadig hen i det uvisse, og der findes stadig ikke nogen forklaring på leoparden, men arkæologiske fund og samstilling af andre kilder peger på, at Varde sandsynligvis har været købstad eller haft en tilsvarende særstilling mere end 200 år før 1442, hvorfra byens privilegier stammer. 1442 er et godt og naturligt udgangspunkt for den fejring af byen, som afholdes i 2017, men kan ikke betragtes hverken som byens eller købstadens "fødsel".

Litteratur

Bentsen, Lars Chr.: Udgravningerne ved Gl. Sct. Jacobi Skole. I: *opdatering 2008*, side 32-46. Varde 2009.
Erslev, Kr.: *Fortegnelse over Danmarks Breve Fra Middelalderen*. København 1906.

Grandjean, P. B.: *Danske Købstæders Segl indtil 1660*. København 1937.

Grandjean, Poul Bredo: *Dansk Sigillografi*. København 1944.
Hørby, Kai: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie, bind 5, 1250-1400*. København 1989.

Mackeprang, M.: *Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejrs til Kristian IV*. København 1900.

Nielsen, Carl Lindberg: *Varde Bys Historie*. Varde 1942.

Nielsen, Carl Lindberg: Løven i Varde bys våben. *Fra Ribe Amt 1950*, side 387-398.

Noter

1 Det skal dog nævnes, at der findes eksempler på, at beseglingen af et dokument kunne finde sted, længe efter det var udstedt. Se Grandjean 1944, s. 105.

2 Lindberg Nielsen 1950, s. 388-390.

3 Nærmere om dette brev, se Lindberg Nielsen 1950, s. 391-392.

4 Lindberg Nielsen 1950, s. 393-398.

5 Grandjean 1937, s. 14.

6 Grandjean 1937, s. 43.

7 Danmarks Riges Breve, 2. række, 4. bind, nr. 231.

8 Hørby 1989, s. 191-192.

9 Lindberg Nielsen 1950, s. 394-398.

10 Lindberg Nielsen 1950, s. 396-397.

11 Danmarks Riges Breve, 3. række, 8. bind, nr. 265.

12 Lindberg Nielsen 1950, s. 393.

13 Grandjean 1953, s. 9-10.

14 Tak til Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland, for frugtbar diskussion om den sønderjyske hertugslægt.

15 Grandjean 1944, s. 213.

16 Afskrift fra Erslev 1906, s. 593-594.

17 Lindberg Nielsen 1942, s. 10.

18 Mackeprang 1900, s. 33.

19 Lindberg Nielsen 1942, s. 9.

20 Danmarks Riges Breve, 1. rk, 6. bind, nr. 182.

21 Danmarks Riges Breve, 2. rk, 1. bind, nr. 60.

22 Bentsen 2008, s. 32-46.

Lars Chr. Bentsen, født 1974, museumsinspektør ved Arkæologi Vestjylland/Museet for Varde By og Omegn. Primært arbejdsområde er Varde by i middelalder og renaissance samt landbebyggelse i bronzealder og jernalder. Har publiceret en række artikler inden for disse emner i forskellige tidsskrifter.